

”מקדם” – תיבה שפשוטה כמדרשה

”ויעל אברם ממצרים... ולוט עמו... וילך למסעיו מנגב ועד בית-אל... וישא לוט את עיניו... ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן, ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו. אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר, ויאהל עד סדם” (בראשית יג, א-יב). ודרשו בבראשית רבה: ¹”ויסע לוט מקדם – הסיע עצמו מקדמונו שלעולם, ² אי איפשי לא באברהם ולא באלוהו”. לכאורה, לפנינו מדרש אגדה ³ הדורש את המלה ”מקדם”, מוציא אותה מידי פשוטה כדי להפוך בגנותו של לוט. ואולם, נקל להבין שביסוד המדרש מונחת בעיה פרשנית-גיאוגרפית, שלא באה על פתרונה המלא עד היום, אף-על-פי שמפרשים וחוקרים רבים נזקקו לה: אם נסע לוט מכית-אל לכיכר הירדן, הרי לא נסע ממזרח למערב, ⁴ כפי שמשמע מן המלה מקדם, כי אם להיפך – ממערב לדרום-מזרח.

כיוון שהבעיה עומדת כל כולה על אות אחת – אילו נאמר לקדם או קדמה במקום מקדם היה שפיר – לא מעט הם המחליפים את האות הטורדנית באות אחרת. בראש הללו צועדים המתרגמים שהרשות נתונה להם, כידוע, מקדמת דנא, לא לתרגם פסוק כצורתו. ⁵ כך מתרגם, למשל, שטרק ⁶ בתרגומו המדעי בגרמנית: ”und Lot zog ostwärts” (כאילו נאמר קדמה ואינו מעיר כלום). בדרך זו הולך גם בנו יעקב בתרגומו. ⁷

הוא הדין בתרגומים האנגליים, החל ב-King James Version ועד Oxford Illustrated Bible לרבות החומש של הרב הכולל הרץ, ⁸ והתרגום החדיש ביותר שיצא לאור בהוצאת קורן ⁹ שם נאמר: ”and Lot journeyed east”, וכיוצא בהם עוד מתרגמים ואף פרשנים. ¹⁰

1 מ (מא), ז, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 394. ועיין שם לח, ז, עמ' 356.

2 היינו: מן הקב"ה.

3 כך מגדירו רש"י בפירוש, בניגוד לפירושו שלו, ועיין בהערה הבאה.

4 כפי ה"פשט" של רש"י שם, שהוא אמנם נכון מבחינה מילולית, אך לא מבחינה עובדתית. מ' בן ישר, במאמרו המעניין (שעור יידון לקמן) ”ויסע לוט מקדם”, ספר ברסלבי, ירושלים תש"ל, עמ' 94-98, עמד כבר על דברי רש"י ומקצת ממפרשי וגירסותיו. עיין שם, עמ' 94, הערה 1. בהערות 3-4 בעמ' 95 הוא מזכיר בקיצור את הפירושים הרחוקים של אברבנאל, שד"ל ומלכ"ם שאינם נראים לו, ובצדק. עיין שם.

5 עיין קידושין מט ע"א. דברים דומים על אמנות התרגום נאמרו בכל החקופות ובכל הלשונות.

6 L. Strack, *Die Genesis*, München 1905

7 B. Jacob, *Das erste Buch der Tora – Genesis*, Berlin 1934

8 לונדון תרפ"ט, בראשית, עמ' 122. אף הוא אינו מעיר כלום.

9 ירושלים תשכ"ז. הטקסט האנגלי ערוך בידי פרופ' א' הראל פיש.

10 די במדגם זה, הכולל שני תרגומים גרמניים בעלי אופי מדעי קפדני (אחד מהם קאתולי ואחד מהם

מנחם בן ישראל¹¹ שרן במקרא זה, הולך בעקבות נאור¹² המבאר: "ויסע לוט מקדם — יצא למסעיו בקדם, במזרחה של ארץ כנען". מוסיף עליו בן ישראל¹³ כי כבר למדנו מן המכלול לרד"ק שיש מ' במקום ב' המקום, והוא מביא עוד ראיה מן הפסוק "ויט אהלה, בית אל מים והעי מקדם" (בר' יב, ח). מתוך כך הוא מתאר את פרשת פרידת לוט כדלקמן:

ואכן בחר לו לוט לנדודיו את כיוון המזרח המדברי דוקא, אשר באופקו הרחוק קרצה לו כבר הירדן הפורה. "ויסע לוט מקדם" — התחיל לרעות ולנדוד ממזרח לאברם ועדיין אהליהם ומקניהם קרובים זה לזה, אך במשך הזמן התרחקו כדרך הנוודים ויפרדו איש מעל אחיו עד שלבסוף, ככלות חדשים רבים, נוצר המצב המתואר בפסוק יב: אברם ישב בארץ כנען, ולוט ישב בערי הכנען ויאהל עד סדום.

ואין הדברים נראים. נכון שיש מ' כמשמעות ב', אך לא בכיטוי כגון זה. מבראשית יב, ח אין ראיה, שכן זהו פסוק שאין בו שום חריגה מן הסגנון העברי הפשוט, ולא דווקא של המקרא. לדוברי עברית בכל הדורות מובן וברור התיאור של מקום אוהל אברם בין בית-אל ובין העי. גם בימינו אפשר לומר שבית-אל היתה ממערב (היינו: במערב אוהל) והעי ממזרח (היינו: במזרח אוהל, מזרחה לאוהל). לא כן הצירוף "נסע מ". זהו צירוף שכיח למדי במקרא, ובכל מקום, בלא יוצא מן הכלל, פירושו התרחק ממקום. "ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת ארץ לבוא אפרתה" (בר' לה, טז) — לא ייתכן לפרש אלא בדרך אחת. "וישב רבשקה וימצא את מלך אשור נלחם על לבנה כי שמע כי נסע מלכיש" (מל"ב יט, ח // יש' לז, ח) — לא יעלה על הדעת כלל לפרש שמלך אשור נסע בתוך לכיש או ללכיש. המשמעות של "ונסע מחורב" (רב' א, יט) בתקופת יציאת מצרים, היא כמו "ונסעה מנהר אהוא" (עז' ח, לא) בימי שיבת ציון, וכן בכל מקום במקרא.¹⁴ אין במקרא בכלל נסע באיזה מקום.¹⁵ ועוד, לא מצאנו בשום מקום כי קדם הוא כביכול שם חבל ארץ כנען. לפיכך אין כל יסוד לביאורו של נאור "ויסע מקדם" — נסע בקדם.¹⁶

יהודי) ואחרים אנגליים, מהם שניים בעלי אופי מדעי פופולארי, נפוצים מאוד בקרב הציבור היהודי, והם בני תקופתנו, כדי להראות שהמתרגמים נוטים להתעלם מן העניין ואולי בצדק, שכן זו בעיה קשה, שלא נמצא לה עד עתה פתרון של ממש. מאידך, מבחינת המשמעות הכללית וההיקף (אות אחת 1), זה עניין זעיר, שאין בו לכאורה מכשול להבנת הפרשה כולה. הניסוח הסביר של שיטה זו הוא של רד"ק: "מקדם — כלפי מזרח מהמקום שהיה בו. מסעיו היו מצד מזרח". ולקמן יוכח מדוע אין לפרש כך בפסוק זה. לאחרונה ניסה לבאר בדרך זו מ' ענת, תורה לעם, ת"א 1970, עמ' 801: "מקדם — לצד מזרח (יש שלמלת היחס 'מן' המשמעות של מלת היחס 'אל')".

11 ראה לעיל הערה 4.

12 מ' נאור, המקרא והארץ, א, ת"א תשי"ב, עמ' 25. ויש עוד פרשנים המבארים כדומה לפירושו.

13 לעיל הערה 4, שם, עמ' 96 הערה 7.

14 עיין למשל: בר' לו, יז; שמ' טז, א; במ' יא, לה; דב' י, ו-ז; יהושע ג, א; שופ' יח, יא; יר' ד, ז ועוד.

15 יר' לא, כד אינו עניין לכאן, שכן "נסע בערר" אינו מציין מקום הנסיעה, מוצא, יעד או שטח, כי אם צורת המחנה הנוסע וטיבו.

16 אף שינוי הלשון ועיצובה כפי נאור: "יצא למסעיו בקדם" אינו מועיל, כי גם זה זר ללשון המקרא. מצאנו: "וילך למסעיו מנגב ועד בית אל" (בר' יג, ג), ואילו "יצא למסעיו במקום" לא מצאנו.

כיוון ש"מקדם" אינו "בקדם", שוב אין טעם להידחק ולומר כי לוט נדד זמן רב אי-שם במדבר בית-און ובמדבר יהודה, ורק "לבסוף, ככלות חדשים רבים" הגיע לכיכר הירדן. לא כך משתמע מדברי הכתוב: "וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כגן ה' כארץ מצרים... ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן... ויסע לוט... ויפרדו... אברם ישב בארץ כנען, ולוט ישב בערי הככר". שלוש פעמים חוזר הכתוב על פנייתו של לוט לכיכר. שתי פעמים לפני הנסיעה ("וירא את כל ככר הירדן... ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן"), ואך הסיכום: "אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר" – אחרי הנסיעה. משמעות הכתובים וסדרם מלמדים, שנסיעתו "מקדם" היתה תוצאה של בחירת הכיכר וכי שמה שם פניו תיכף לירידתו.

מעניינת הערת-השערתו של פנו יעקב בפירושו לפסוקים אלה, כי "כגן ה' כארץ מצרים" הוא אולי קריאת התפעלות של לוט. על כל פנים, מסתבר לפי הפשט כי לוט לא נדד במדבריות, כי אם נסע לכיכר הירדן.

הביאור של נאור ובן ישר לא כיוון אפוא, לענ"ד, לפשוטו של מקרא. ברם, דומה שבן ישר היטיב להגדיר את הכוונה הכללית של העניין כולו. בצדק הוא מציין,¹⁷ שיש במשמעות "ויפרדו איש מעל אחיו" לא רק פרידה לוקאלית, טכנית, משום מקומות מחיה ומשום דרכי שלום, אלא פרידה ממורשת ייעוד אברהם. "גב ההר של ארץ כנען... זהו 'הר הקודש' 'הר נחלתך', עיקר קדושתה של א"י". השוואת הכיכר לארץ מצרים רומזת כי "זה עתה שב עם אברם ממצרים... עתה בוסר הוא בהר כנען התלוי בחסדי שמים ולמטר השמים ישתה מים. רואה לוט ארץ שהיא כארץ מצרים, כולה משקה ומבקש לשוב אליה". ואחרון אתרון העיר¹⁸ כי במדרש חז"ל "אי איפשי לא באברהם ולא באלוהו" גנוז עומק פשוטו של מקרא. ובכל זאת, מהו פירושו המילולי המדויק של "מקדם", ומה זיקתו למגמה הכללית האמורה?

נראים הדברים, כי הצדק עם המפרשים¹⁹ את פשט הלשון "ויסע לוט מקדם" – נסע ממקום מאהלו של אברהם. ואין "מקדם" אלא קיצור של "מקדם לבית-אל",²⁰ מקום שם נטה אברהם את אוהלו בתחילה וגם לבסוף, אחרי שובו ממצרים (בר' יג, ג-ד). ואולם, כאן ראוי לשאול: מה ראה הכתוב לדבר כלשון רמזים כגון זו במקום לומר פשוט ויסע משם?²¹ או ויסע' כרגיל במקרא?

מסתבר, שבנקודה זו יורד פשוטו של מקרא לעומק פשוטו, כפי שניסח המדרש: "אי איפשי לא באברהם ולא באלוהו". הכתוב אינו אומר ויסע משם, כיוון שהוא מבקש לרמוז, שלא היתה זו נסיעה ממקום

17 לעיל הערה 4, שם, עמ' 96–97.

18 שם, עמ' 98 הערה 14.

19 ראה: ז"ו היידנהיים, הבנת המקרא, וילנא תרמ"ח; ולאחרונה: מ"צ סגל, בפירושו הקצר לבראשית (מהדורה ספרותית, ת"א תשי"ג). וייתכן שכך פירש כבר בעל המגילה החיצונית הקדומה לבראשית, השם כפי אברהם: "בחר יומא דן פרש לוט מן לואתי... ואול ויתב לה בבקעת ירדנא". ראה: נ' אביגד וי' ידין, מגילה חיצונית לבראשית, ירושלים תשי"ז, דף XXI, שורה 5.

20 ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל" (בר' יב, ח).

21 כמו בכר' כ, א; במ' כא, יב; יג; שופ' יח, יא.

סתם. בית־אל לא היתה תחנה גרידא, מאהל בדרך. "ויעתק משם ההרה מקדם לבית־אל... ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'" (בר' יב, ח). ובשוב אברהם ממצרים, חוזר הכתוב ומדגיש: "וילך למסעיו מנגב ועד בית־אל, עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית־אל ובין העי. אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה'" (שם יג, ג-ד).

הקריאה בשם ה' בתורה אינה תפילה או הודיה סתם, כמו בספרי נ"ך,²² כי אם צורה קדומה, נשגבה, ואולי מסתורית, של עבודת ה' ובקשת קרבתו,²³ שהכתוב העלים טיבה ופרטיה.

מצאנו קריאה בשם ה' בתורה אך באנוש, באברהם, ביצחק ובמשה,²⁴ ובכל מקום מתלווה לה נימה של ייחוד וחרדת קודש. משקרא אברהם בשם ה' בבית־אל נתקדש המקום²⁵ והפך במידת־מה לסמל. כל המקומות שתנה בהם בשובו ממצרים כלולים בכינוי הסתמי הכולל "מסעיו", ואילו בבואו לבית־אל הריהו בא "אל מקום המזבח אשר עשה שם... ויקרא שם... בשם ה'". ודין יציאה כדין כניסה. כשם ששיבת אברהם לבית־אל היא שיבה אל מחיצת אלוהיו, כך נסיעת לוט משם היא פרישה מאלוהי אברהם. "ויסע לוט מקדם" פירושו אפוא מקדם בית־אל, היינו יציאה ממקום המזבח אשר עשה אברהם, עזיבת המקום אשר קרא שם אברהם בשם ה'.

ואולם, בצד החיוב, באברהם, אומר הכתוב במפורש: "וילך... אל מקום המזבח אשר עשה... ויקרא שם (=ואשר קרא שם) אברם בשם ה'", כי אברהם לא הסתיר שהוא הולך בכל אות נפשו אל המקום אשר קרא בו בשם ה'. לא כן בצד השלילה בלוט, שטעמו המפורש ונימוקו הגלוי היה כי יורד הוא לחבל סדום ועמורה כי כולו משקה כארץ מצרים. היתר הוא בגדר צפונות לב, על־כן הצביע עליו הכתוב אך ברמז: "ויסע לוט מקדם".

פרשה בפני עצמה היא תרגום אונקלוס, הנוטה כאן מן התרגום הרגיל של מלה זו "ממדנח" (=ממזרח)²⁶ והריהו מתרגם "בקדמיתא", היינו בתחילה, בראשונה. לא מסתברת דעת המלבי"ם, שלפיה מתכוון אונקלוס כביכול, כי לוט יצא קודם ולא נהג דרך־ארץ באברהם.

22 כגון: מל"א יח, כד; מל"ב ה, יא; יש' יב, ד; יואל ג, ה; תה' קה, א. ועיין לקח טוב לבר' יב, ח: "התחיל לגייר גרים... ליחד שם שמים בפיהם". גם קאסוטו (מנח עד אברהם, ירושלים תש"ט) מדגיש בפירושו שיש משמעות מיוחדת לכיטוי זה כאן, והריהו מבאר בדומה ללקח טוב הנ"ל.

23 עיין מה שכתב: R. Otto, *The Idea of the Holy* (trns. J. W. Harvey), New York 1958, pp. 75, 89 על טיב הקריאה האקסטטטית באיסלאם. וראה: S. Mowinckel, "The Name of the God of Moses", *HUCA*, 32 (1961), pp. 121-133.

24 בר' ד, כו; יב, ח; יג, ד; כא, לג; כו, כה; שמ' לג, יט; לד, ה. נראה כי אברהם הוא הקורא בשם ה' המובהק, שכן במשה לא ברור מי קרא (ה' או משה) ואילו מבין יתר חמש הקריאות, יחודו שלוש לאברהם ש"הכיר את בוראו".

25 עיין גם: בר' כח, יז; לה, א"ז.

26 כגון במ' לד, יא: "מקדם לעיני" חרגם: "ממדנח לעיני". לכל הבעיה של מדינחה, קדמיתא וכו' עיין במאמרו המקיף של א' גרינבאום, סיני, מ (תשי"ז), עמ' ריד-רכח. אמנם בפירושו פסקונו אין דעתי כדעתו.

נראים הדברים שאונקלוס הכיר את הארץ וידע שלא נסע לוט ממזרח למערב, כי אם להיפך.²⁷ אף הוא ידע את מדרש חז"ל, וירד לעומק כוונתו של הכתוב כי "מקדם" אינו אלא כינוי הרומו למקום המזבח "מקדם לבית-אל". ואילו תרגם את המלה תרגום שגרתי "ממדנח", כי אז היתה זו דוגמה מובהקת של כשלון מן הסוג שחכמים הזהירו מפניו באומרים: "המתרגם פסוק כצורתו, הרי זה בדאי" (קידושין מט ע"א), שכן בדרך זו היה מתקפת הרמו החריף הרומו לעיקר כוונתו של המקרא. תרגום זה היה מוטעה גם מבחינה עניינית, שכן לא נסע לוט ממזרח למערב, ואף לא בא הכתוב להורות כיוון מסעו. מה עשה אונקלוס בחכמתו? במקום לתרגם את המלה, הציג במקומה מלה ארמית מקבילה, שיש בה כל הסגולות שיש ב"מקדם" העברית. מה "מקדם" היא תיבה פרובלמטית, שאי-אפשר לפרשה כאן כפשוטה, אף "בקדמיתא" הוא תרגום יוצא דופן "המעכב את הקריאה". והעיקר: מה "מקדם" אינו אלא רמז למקום מאהלו של אברהם ליד בית-אל על משמעותו, אף "בקדמיתא" אינו אלא רמז לאמור למעלה: "עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה, בין בית-אל ובין העי" (פס' ג), ובלשון אונקלוס: "עד אתרא דפרסיה תמן למשכניה בקדמיתא בין בית אל ובין עי". והעיקר להלן: "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשנה" (פס' ד), ובלשון אונקלוס: "לאתר מדבחא דעבד תמן בקדמיתא".²⁸ נמצא, התרגום אומר בארמית מה שרומז "מקדם" בעברית, היינו לוט עזב את מקום מאהלו של אברהם, את מזבחו ואת אמונתו.

העיצוב האגדי-הפיוטי של בראשית רבה: "הסיע עצמו מקדמונו של עולם", נאמן לתוכן הרעיוני של הכתוב, אך הוא מפקיע כליל את הזיקה המילולית הפשוטה של "מקדם" למקום כלשהו עלי אדמות, והריהו משעבדה כליל לרעיון.²⁹

מדרש האגדה חוזר על עצמו והריהו דורש גם בפרשת דור הפלגה: "ויהי בנסעם מקדם (בר' יא, ב) – אמר ר' לעזר בר' שמעון: היסיעו עצמן מקדמונו שלעולם, אמרו אי איפשינו לא בו ולא באלהותו".³⁰

מסתבר שהמקור הראשון של המדרש הזה הוא בפרשת אברהם ולוט, ומכאן הושאל לפרשת דור הפלגה, כיוון שגם שם נאמר "מקדם". אמנם גם שם תואם הדרש "הסיעו עצמן מקדמונו של עולם" את המגמה הכללית של הכתובים. ברם, המלה "מקדם" בפרשתנו אינה ניתנת להתפרש כפשוטה כלל – היא "אומרת דרשני". לא כן בפרשת דור הפלגה. אף-על-פי שהמדרש מקדים שם לדברי רבי אלעזר רבי שמעון את השאלה הרטורית "נסעו ממדנחה למדנחה?" (=נסעו ממזרח למזרח), אין זה אלא סממן ספרותי-אגדי. לפי פשוטו של עניין, "קדם" בבראשית יא הוא כינוי למסופוטמיה הצפונית, ככתוב: "וילך ארצה בני

27 כפי שהסבירו, אל נכון, בעל נתינה לגר והנצי"ב ב"העמק דבר".

28 לזיקה אפשרית של התרגום לבראשית רבה רמז גם י' קומלוש, המקרא באור התרגום, ת"א תשל"ג, עמ' 165–169.

29 אולי מתוך אסוציאציה של "אלהי קדם" (דב' לג, כז). והרי כינוי מקביל לו מצאנו כבר בימי אברהם: "אל עולם" (בר' כא, לג), והשווה הקבלה זו של קדם-עולם לדב' לג, טו ועוד.

30 בראשית רבה לח, ז, מהר" תיאודור-אלבק, עמ' 356.

קדם... ויאמר להם יעקב: אחי, מאין אתם, ויאמרו: מחרן אנחנו" (כר' כט, א-ד). אנשי דור הפלגה נדרו אפוא מסביבות אררט³¹ דרך מסופוטמיה הצפונית לארץ שנער. זהו פשוטו של מקרא, ואילו מדרשו (בעקבות "מקדם" שנאמר אצל לוט) — הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. גם הלשון הכפולה "אי איפשינו לא בו ולא באלהותו" מחקה את האמור כלוט (ושם הוא מתבקש) "אי איפשי לא באברהם ולא באלוהו". אמור מעתה: בפרשת דור הפלגה אין זה אלא מדרש אגדה המבליט את המגמה הכללית של הכתובים, ואילו במקורו, כלוט, מדרש זה הוא פשוטו של מקרא.

31 ועיין בפירושי ראב"ע ורמב"ן. וכן: א"ש הרטום, בראשית, ת"א תש"ל, עמ' 107; H. Gunkel, ; Genesis, Göttingen 1901, pp. 324-325.